

Т.М. Мармыш,
магістр культуралогіі, намеснік начальніка аддзела навукова-метадычнага забеспячэння дзейнасці па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ДУА «Інстытут культуры Беларусі»

ТРАДЫЦЫЙНАЯ ЛАКАЛЬНАЯ ІДЭНТЫЧНАСЦЬ У БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ: ДА ПЫТАННЯ РЭАКТУАЛІЗАЦЫІ ПРАБЛЕМЫ

Для сучаснай гуманітарнай даследчыцкай парадыгмы характэрна пераакцэнтаванне ўвагі з катэгорыі «глабальнае» на катэгорыю «лакальнае», якое прадугледжвае засяроджанне на пытаннях асэнсавання лакальных ідэнтычнасцей і разнастайнасці лакальных культур. Такі падыход – не вынаходніцтва нашых дзён. Ён закранае дастаткова разнастайнае прадметнае поле на скрыжаванні розных навуковых дысцыплін, школ і выяўляецца ў гістарычнай рэтраспекцыі.

Шырокая ўвага на «лакальнае» стала акцэнтавацца ў 2-й палове XIX ст. у межах дыфузіянізму (Ф. Грэбнер, Ф. Ратцэль, Л. Фрабеніўс). Развіццё ідэй геаграфічнага дэтэрмінізму Ф. Ратцэлем прывяло да фарміравання яго «прасторавай канцэпцыі» народаў як суб'ектаў геапалітыкі. Аўтар адзначаў, што зямля з'яўляецца фактарам гісторыі не толькі ў фізічным, але і ў больш шырокім сэнсе [1, с. 3]: прастора абумоўлівае ментальнасць, карціну свету, культурнае станаўленне народаў. Асноўныя палажэнні канцэпцыі заснавальніка французскай школы «геаграфіі чалавека» П.В. дэ ла Бланша былі сканцэнтраваны на лакальнасці фарміравання цывілізацыі, пад якой аўтар разумее развіццё яе асобных «элементаў» – «першасных ачагоў (ячэек)», што ўтвараюцца праз стасункі з прыродным асяроддзем [2, с. 77–78]. Вывучэнне асобных гісторыка-культурных супольнасцей адбывалася ў межах тэорый развіцця культур (М. Данілеўскі, Э. Тайлар, А. Тойнбі, О. Шпенглер). Уплыў прыроднага ландшафту на этнічныя супольнасці падкрэсліваў Л. Гумілёў, выкарыстоўваючы тэрмін «месцаразвіццё» [3, с. 186]. На геаграфічны ландшафт як фактар рэгіянальнай разнастайнасці звяртаў увагу Ф. Бродэль [4, с. 62].

Значнай для вывучэння лакальнай ідэнтычнасці з'яўляецца катэгорыя «ментальнасць», уведзеная прадстаўнікамі школы «Аналаў». Тэорыя ментальнасці абапіраецца на феномен «калектыўнага неўсвядомленага». К.Г. Юнг вызначаў яго сутнасць праз складовыя – архетыпы – моцныя псіхічныя вобразы, што транс-

лююцца праз пакаленні і ляжаць у аснове агульначалавечай сімволікі [5, с. 19]. Айчынным навуковец У. Конан вылучыў важную для разумення лакальнасці рысу архетыпаў як апрыорных схем вобразаў, што вар'іруюцца ў розных рэгіёнах [6, с. 30].

Першаснасць лакальнай традыцыі падкрэсліваў у пачатку XX ст. І. Абдзіраловіч, які сцвярджаў неабходнасць стварэння ўласных форм жыцця для любой культуры [7, с. 6]. Даследчыкі фальклору (М. Доўнар-Запольскі, Я. Карскі, А. Сержпутоўскі, Я. Тышкевіч і К. Тышкевіч, М. Федароўскі, Я. Чачот, П. Шпілеўскі, П. Шэйн, Г. Цітовіч, М. Грынблат, В. Бандарчык, З. Мажэйка, Т. Варфаламеева, А. Ліс, Ф. Клімчук, Т. Кухаронак, А. Боганева, Т. Валодзіна і інш.) другой паловы XIX ст. выявілі і зафіксавалі нематэрыяльныя праявы творчасці народа праз даследаванне традыцыйных лакальных культур Беларусі.

Надзённасць тэрмінаў «лакальная ідэнтычнасць» і «лакальная культура» ўзрастае з-за трансфармацый у сферы эканомікі: паступовы адмоўны ўплыў глабальнай эканомікі і прамысловасці выклікае змены ідэнтычнасці праз экспансію тавараў ужытку з замежных краін, якія распаўсюджваюць свае дамінуючыя папулярныя культурныя нормы ў традыцыйнай для асобных культур прасторы.

Для годнага развіцця любой сучаснай супольнасці неабходна трымацца раўнавагі ў адносінах як да глабальнага, так і да лакальнага – захоўваць самабытнасць і адрозненні, адначасова не быць выключаным з сусветнага культурнага працэсу. Таму ўзнікае неабходнасць на тэарэтыка-аналітычным узроўні асэнсоўваць «бляск і галечу» лакальнай ідэнтычнасці, тым больш, што дадзеная форма ідэнтычнасці характэрная для працэсу нацыянальнага афармлення многіх народаў, у якіх гістарычна мела розныя планы выяўлення. З гэтай мэтай варта звярнуцца да пытання канкрэтызацыі аб'екта даследавання.

Актуальнасць даследавання лакальнай ідэнтычнасці абумоўлена некалькімі абставі-

намі. Па-першае, па сваім тэрытарыяльным складзе культура Беларусі з'яўляецца неаднароднай. Вылучаюцца і буйныя гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны, і больш дробныя лакальныя культурныя тэрыторыі на ўзроўні нават асобных вёсак, адметныя ўласнымі моўнымі, веравызнаўчымі, побытавымі асаблівасцямі, варыяцыямі мастацка-эстэтычных поглядаў носьбітаў такіх культур, іх нематэрыяльнай і матэрыяльнай культурнай спадчынай. І, па-другое, калі засяродзіцца на генезісе ідэнтычнасці беларусаў, відавочным становіцца факт набыцця дастаткова ўстойлівай прысутнасці ў беларускай культурнай традыцыі лакальнай ідэнтычнасці, выражанай у мясцовай самаідэнтыфікацыі ў большай ступені вясковых жыхароў, якія самаідэнтыфікаваліся ці самаідэнтыфікуюцца як «мясцовыя» («тутэйшыя»). Такую ідэнтычнасць можна вызначыць як гісторыка-культурную форму данацыянальнай ідэнтычнасці, заснаваную на сітуацыі «тут-і-цяпер» і прасторава-тэрытарыяльнай лакалізацыі асобы, пазбаўленай моцных сацыякультурных арыенціраў.

Інтэрэс да лакальных культурных супольнасцей у беларускай навуцы сёння акумулюецца ў развіцці рэгіяналістыкі, фальклорна-этнаграфічных даследаванняў лакальных культур, у межах якіх адбываецца выкрышталізацыя метадалогіі даследавання, выпрацоўка апісальнай парадыгмы лакальных культур супольнасцей. Аднак ступень распрацаванасці тэмы тэрытарыяльнай ідэнтычнасці, базавы ўзровень якой прадстаўляе лакальная ідэнтычнасць, у айчынай культуралогіі нельга лічыць вычарпальнай. Канцэптuallyныя асновы тэорыі лакальнасці пакуль застаюцца па-за ўвагай навукоўцаў, патрабуюць вывучэння асобных феномены «жыццядзейнасці» лакальнай ідэнтычнасці – мастацка-літаратурныя, рэлігійныя, каштоўнасныя, звязаныя з ідэяй культурнай спадчыны, неабходны аналіз свядомых рыс носьбітаў лакальнай ідэнтычнасці. Бракуе сістэматызацыі тэарэтычных падыходаў да праблемы ідэнтычнасці беларусаў, якія сёння на фоне агульнай цікавасці навуковай супольнасці да пытання ідэнтычнасці характарызуюцца мнагаграннасцю і разнастайнасцю. Лакальная ідэнтычнасць як частка беларускай культурна-семіятычнай прасторы мае неабходнасць у вымярэнні статусу ў гісторыка-культурнай рэтраспекцыі і сучаснасці.

У аснове лакальнай ідэнтычнасці знаходзяцца каштоўнасці, некаторыя з якіх у сучасным беларускім грамадстве з'яўляюцца базавымі. Таму варта звярнуцца да іх вывучэння і рэактуалізацыі ў кантэксце распрацоўкі ідэалагічных сістэм, у межах якіх лакальная ідэнтычнасць, заснаваная на любові і прывязанасці да месца нараджэння і пражывання, можа стаць складовай нацыянальнай ідэі і своеасаб-

лівым адказам на сацыяльна-палітычную, эканамічную і культурную ўніфікацыю свету.

У сучасным свеце лакальная ідэнтычнасць уяўляе сабой «кантынентальную дыскантынентальнасць»: «кантынентальную» таму, што ўнутры супольнасці-носьбіта дадзенай формы ідэнтычнасці існуе пастаянная пераемнасць культурных форм, якая базіруецца на традыцыі; «дыскантынентальнасць» тлумачыцца дастаткова адасобленым існаваннем лакальных супольнасцей, улучаных у больш буйную сістэму (напрыклад, дзяржаву), на аснове чаго ўтвараецца фрагментаванасць прасторы.

Феномен лакальнасці можа з'яўляцца не толькі аб'ектам навуковага пазнання, вынік якога – выкрышталізацыя тэарэтычных пастулатаў, але і набыць практыка-арыентаванасць паводле прырытэтных кірункаў сацыякультурнага і эканамічнага развіцця краіны, якія задаюцца палажэннямі Нацыянальнай стратэгіі ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на перыяд да 2020 г. у адносінах да адраджэння, захавання і развіцця культурнай спадчыны, у прыватнасці, нематэрыяльных яе форм, якія па прыродзе сваёй лакальныя.

Лакальная ідэнтычнасць у якасці аб'екта вывучэння найперш акцэнтуюе ўвагу на неабходнасці асэнсавання «лакальнага», замацаванага на ідэі гранічнасці і замкнутасці прасторы. У межах локуса працякае «лакальны працэс» [8, с. 77] – перманентнае ўзнаўленне стасункаў і прадметаў, што маюць абарачэнне толькі ў рамках канкрэтнага месца.

Каталізатарам узнікнення лакальнай культуры і ў той жа час рэзультатам яе існавання з'яўляецца наяўнасць лакальнай супольнасці, якая на падставе дзейнасці шэрагу фактараў ідэнтыфікацыі стварае абумоўленую некаторай тэрыторыяй ідэнтычнасць. З сутнасці лакальнай культуры паўстае яе ўзаемадзеянне з сітуацыяй «тут-і-цяпер» і традыцыяй. Традыцыя ў такім выпадку разумеецца як форма сацыяльнага існавання асобы, трансляцыі калектыўна назапашанага вопыту, што шляхам перадачы ў часе акумулюецца і аднаўляецца ў супольнасці. Традыцыя ў агульнатэарэтычным сэнсе з'яўляецца канстантай сацыякультурнай дынамікі ўнутры лакальнай супольнасці – носьбіта традыцыйнай лакальнай ідэнтычнасці. Такая ідэнтычнасць з'яўляецца часткай традыцыйнай лакальнай сацыякультурнай сістэмы, у прасторы якой генерыруецца залежнасць лакальнай культуры і лакальнай ідэнтычнасці.

Лакальная ідэнтычнасць вымагае ўспрыняцця асобы як насельніка пэўнага месца. Адсюль актуальнасць набываюць канцэпты «дух месца», «культура штодзённасці», дзякуючы чаму адбываецца паняццёнае ўзбагачэнне тэорыі лакальнай ідэнтычнасці.

Змест лакальнай ідэнтычнасці развівае яе трактоўка як віду сацыяльнай ідэнтычнасці. Гэта абгрунтоўваецца, з аднаго боку, уплывам абмежаванага прасторавага локуса на фарміраванне моцных сацыяльных інтэракцый і іх спецыфіку, групавых мадэлей сацыяльных паводзін і ладу жыцця. А з іншага – уплывам дзейнасці чалавека, які патрабуе ўключэння ў «кантэкст» акаляючае асяроддзе ў адпаведнасці са сваім уяўленнем аб рэчаіснасці. Фізічная прастора авалодвае ўласцівасцямі сацыяльна асвоенай толькі ў працэсе культурнай дзейнасці – існаванне сацыяльных і тэрытарыяльных локусаў немагчыма без удзелу асобы. Прастора не толькі асвойваецца і канструецца фізічна, але і асэнсоўваецца, называецца, насычаецца чалавекам сімвалічна, у выніку – агульнасць месца сумеснага пражывання і камунікацыі набывае пачуццёва-эмацыянальную складовую і пераўтвараецца ў агульнасць духу.

«Месца» як сацыяльна сканструяваная частка прасторы, што ўказвае на эмацыянальныя сувязі асобы з тэрыторыяй, ландшафтам у штодзённых практыках быцця, самапраяўляецца ва ўсталяванні дыялогу паміж асобай і сімвалічнымі значэннямі, што яго насычаюць. У антрапалагічна-геаграфічным сэнсе «ландшафт» як паняцце апісвае «суцэльную разнастайную прастору зямной паверхні, жывое асяроддзе месц, засвоеных утылітарна і сімвалічна, працятых наскрозь сэнсам для людзей, якія жывуць у іх» [9]. Абапіраючыся на вышэйпазначанае, можна меркаваць аб існаванні «культурнага ландшафту» як прасторы, што на працягу дастаткова значнага перыяду ёсць месца пражывання пэўнай групы носьбітаў са сваім аксіялагічна-семантычным комплексам устаноў. Арганізацыя гаспадаркі тут здзяйсняецца па прынцыпе «*nihil hic emitur, omnia domi gignuntur*» [10, р. 55] – нічога не купляецца, а ўсё ствараецца дома, што стымулюе ўсталяванне экалагічнага падыходу да су-быцця чалавека і ландшафту/месца. Таму павышэнне істотнасці і пастаяннае ўзнаўленне лакальнай ідэнтычнасці праз беражлівае стаўленне да навакольнага асяроддзя спрыяюць разуменню каштоўнасці мясцовых рэсурсаў (чалавечых, прыродна-экалагічных) для ўстойлівага развіцця рэгіёна.

У структуру лакальнай ідэнтычнасці прынята ўключаць тры кампаненты: кагнітыўны, афектыўны і ацэначны. Кагнітыўны кампанент уяўляе сабой вобраз месца пражывання і самавобраз чалавека як насельніка месца і ўтвараецца праз станаўленне сістэмы ведаў і ўяўленняў аб сабе на фоне ўласнага месца пражывання, аб сваіх і чужых тэрытарыяльных супольнасцях. Афектыўны кампанент раскрываецца праз з'яўленне эмоцый, арыентаваных на месца пражывання, перажыванні ідэн-

тычнасці з лакальнай супольнасцю. Сутнасць ацэначнага кампанента заключаецца ў ацэнцы месца пражывання, яго значэння і каштоўнасці [11, с. 14–15]. Акрамя таго, асобныя даследчыкі акцэнтуюць увагу на паводзінным кампаненце [12, с. 14], які характарызуе пабудову сістэмы камунікацыйных практык, прынятых у пэўным грамадстве.

Прадвызначаюць існаванне лакальнай ідэнтычнасці прасторава-тэрытарыяльныя архетыпы, а менавіта архетыпы «зямля», «хата» («дом»), «месца», «мяжа». Яны ўяўляюць сабой універсальную сістэму, што адпавядае розным лакальным ідэнтычнасцям розных супольнасцей. Іх сістэмнасць і цэласнасць базіруецца на тым, што ў выніку ўзаемадзеяння асобных архетыпаў падтрымліваецца існаванне адзінай супольнасці, забяспечваецца лакалізацыя асобы, паводле зместу якой архетыпы становяцца фактарам выбудоўвання рамкі агульнай мадэлі свету.

Змест паняцця «носьбіт лакальнай ідэнтычнасці» супастаўляецца з трактоўкай тэрміна «этнічная група» Р. Радзіка, які вылучыў наступныя яе параметры: наяўнасць пачуцця агульнасці і адрознасці, дыхатаміі «сваё – чужое»; развітае пачуццё свойскасці членаў лакальнай супольнасці, якое грунтуецца на прасторавай блізкасці знаходжання; аб'яднанасць членаў супольнасці штодзённымі і святочнымі кантактамі тыпу «*face to face*»; слабасць прасторавай грамадскай мабільнасці; невысокая ацэнка ўласнай культуры, якая разглядаецца як «простая» пры суаднясенні з вышэйшай культурай; вусны тып культуры, з фальклорнай афарбоўкай, арыентаванасць на традыцыю, годнасць усіх праяў катэгорыі «сакральнае»; «дыстрыбутыўнасць» умоў сувязей паміж асобай і групай, заключаная ў аб'яднанні адзінкі з групай у выніку стасункаў з асобнымі членамі групы, а не з усёй групай як ідэалагізаваным цэлым [13, с. 302–312].

Лакальная ідэнтычнасць злучае элементы лакальнай сацыякультурнай сістэмы, якія выражаюць адносіны ўнутры яе: прасторава-тэрытарыяльныя, тэмпаральныя, сацыяльныя, каштоўнасна-семантычныя. Прасторава-тэрытарыяльныя ўзаемадачынненні ў кантэксте традыцыі, традыцыйнай культуры не падпарадкоўваюцца канструкту «цэнтр – перыферыя», які надае ацэначнасць (першаснасць, другаснасць) складовых частак яе ўнутранай структуры. Разуменне лакальнай культуры павінна выбудоўвацца ў плоскасці асэнсавання роўнасці і ўнікальнасці кожнай лакальнай культуры як асяродка існавання адпаведнай ідэнтычнасці супольнасці-носьбіта такой культуры. Тэмпаральны элемент адлюстроўвае адносіны да часу ў традыцыйнай лакальнай супольнасці. Традыцыя злучае мінулае, сучаснае і будучае ў адзін кантынуум. Міну-

лае ў гэтым выпадку «ўсвядомліваецца як заўсёды існуючае ў сучасным, як пастаянна ўзнаўляльнае ў ім» [14, с. 39–40]. Сацыяльны элемент раскрываецца праз сацыяльныя кантакты, міжпакаленнюю трансляцыю калектыўна назапашанага вопыту, культурных форм, якія акумулююцца, захоўваюцца і аднаўляюцца ў межах супольнасці. Асновай сацыяльнай рэгуляцыі тут з'яўляецца традыцыя. Каштоўнасць-смантычны адносіны задаюцца наманалагічнасцю (успрыманнем традыцыі як агульнасацыяльнага закону і вышэйшай каштоўнасці) пануючых форм культуры, а таксама каштоўнасцей і сэнсаў, якія яны ўвасабляюць.

На аснове выкладзенага вышэй выяўляюцца функцыі лакальнай ідэнтычнасці ў сучасным сацыякультурным асяроддзі, згодна з якім яна можа трактавацца як:

- аснова культурнай разнастайнасці;
- база ўстойлівага развіцця лакальнай супольнасці;
- стымул да захавання культурнай і прыроднай спадчыны;
- фактар надання сэнсаў і каштоўнасцей чалавечага жыцця;
- спосаб самаідэнтыфікацыі асобы ў культурнай і сацыяльнай прасторы.

Такім чынам, традыцыйная лакальная ідэнтычнасць можа быць апісана з дапамогай розных тэарэтычных мадэлей. Нягледзячы на іх дыферэнцыяцыю, усе яны маюць агульную кропку перасячэння, выражаную ў характарыстыцы лакальнай ідэнтычнасці праз сувязі з прасторавымі аспектамі быцця асобы і атрыбутыўнай наяўнасці ўстойліва сфарміраваных эмацыянальных, аксіялагічных, семіятычных стасункаў чалавека з прасторай.

ЛІТАРАТУРА

1. Ратцель, Ф. Человечество как жизненное явление на земле / Ф. Ратцель. – 2-е изд. – М.: Либроком, 2011. – 56 с.
2. Тихонравов, Ю.В. Геополитика / Ю.В. Тихонравов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 269 с.

3. Гумилев, Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: ТОО «Мишель и К», 1993. – 329 с.
4. Бродель, Ф. Что такое Франция? Кн. 2. Люди и вещи / Ф. Бродель. – М.: Изд. Сабашниковых, 1997. – 511 с.
5. Юнг, К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г. Юнг. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2005. – 398 с.
6. Конан, У. Архетипы пашай культуры / У. Конан // Адукацыя і выхаванне. – 1996. – № 3(51). – С. 30–34.
7. Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч; прадм. С. Дубаўца. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 43 с.
8. Колотаев, В. Глобализация локальных «культур» и феномен квотакультуры / В. Колотаев // Глобализация и локальная культура / Рос. гос. гуманитар. ун-т. – М.: Изд. центр РГГУ, 2002. – С. 77–91.
9. Каганский, В. Национальная модель культурного ландшафта / В. Каганский // Русский журнал [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/culture/20040616-kagg.html>. – Дата доступа: 11.01.2011.
10. Tonnes, F. Community and Society / F. Tonnes. – Mineola, New York : Courier Dover Publications, 2011. – 294 p.
11. Самошкина, И.С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен: автореф. дис. ... психолог. наук : 19.00.05 / И.С. Самошкина; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 27 с.
12. Морозова, Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова, Е.В. Улько // Политэкс: Политическая экспертиза. – 2008. – № 4. – С. 139–151.
13. Радзік, Р. Ад этнічнага згуртавання да нацыянальнай супольнасці / Р. Радзік // Беларускі гістарычны агляд. – 1998. – Т. 5. – Сш. 2 (9). – С. 291–326.
14. Семенова, Е.А. Понятие традиции в культуре / Е.А. Семенова // Народная культура в современных условиях: учеб. пособие / М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологи; отв. ред. Н. Г. Михайлова. – М.: ВИНТИ, 2000. – С. 39–48.

SUMMARY

The actuality of local identity researching, its theoretical and practical importance as an object of scientific knowledge is substantiated. The sense-making categories («local culture», «tradition», «place», «archetype», «carrier of local identity») that developing of categorical apparatus of local identity theory are identified and their contents are revealed too. The social nature of local identity is emphasized.

The intersection of different theoretical understanding models of local identity in relation of characteristics of local identity through the communication with spatial aspects of being a person and a presence sustainably formed emotional, axiological and semiotic relations between person and space are approved.

Паступіў у рэдакцыю 31.01.2014 г.

УДК 72(476)(1-21)

Ю.Ю. Захарына,

кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт, загадчык кафедры тэорыі і методыкі выкладання мастацтва БДПУ

ЖЫЛЫЯ КВАРТАЛЫ СУЧАСНЫХ ВЯЛІКІХ ГАРАДОЎ БЕЛАРУСІ: ПРАБЛЕМА АРХІТЭКТУРНАГА АНСАМБЛЯ

Сучасныя вялікія гарады Беларусі выступаюць арэнай эксперыментальнай дзейнасці дойлідаў па пераўтварэнні архітэктурнага асяроддзя ў адпаведнасці з сацыяльнымі запытамі грамадства постіндустрыяльнай эпо-

хі. Абмежаванасць тэрытарыяльных рэсурсаў, пашырэнне інфраструктуры, экалагічная сітуацыя вылучаюць новыя патрабаванні да забудовы гарадоў – мэтазгоднасць і рацыянальнасць, што не заўсёды ствараюць перадумовы